
Functional and semantic analysis of traditional and standardized units of measurement in English and Uzbek languages

Boboyeva Muazzam Narimonovna
muazzam.boboeva89@gmail.com

Lecturer,
Namangan State Institute of Foreign Languages
named after Is'hoqxon Ibrat

Annotation *This article provides a comparative-typological analysis of the functional-semantic features of standardized and traditional units of measurement in English and Uzbek. The study examines the lexical-semantic structure of measurement units, their functional roles in speech, and their place in cultural-linguistic context. Semantic differences between traditional units (qarich, gaz, batman, misqol, etc.) and modern standardized units (meter, kilogram, liter, etc.) are identified and their significance from a linguistic perspective is demonstrated. The article also covers cognitive and pragmatic aspects of this lexical group.*

Keywords *Units of measurement, functional-semantic analysis, standardized measurement, traditional measurement, comparative linguistics, lexico-semantic field, linguoculturology, somatism*

Ingliz va o'zbek tillaridagi an'anaviy va standartlashgan o'lchov birliklarining funksional-semantik tahlili

Boboyeva Muazzam Narimonovna
muazzam.boboeva89@gmail.com

O'qituvchi,
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillari instituti

Annotatsiya *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi standartlashgan hamda an'anaviy o'lchov birliklarining funksional-semantik xususiyatlari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'lchov birliklarining leksik-semantik tuzilishi, ularning nutqdagi funksional vazifalari, shuningdek madaniy-lingvistik kontekstdagi o'rni ko'rib chiqiladi. An'anaviy o'lchov birliklari (qarich, gaz, botmon, misqol va boshqalar) bilan zamonaviy standartlashgan birliklar (metr, kilogramm, litr va boshqalar) o'rtasidagi semantik farqlar hamda ularning tilshunoslik nuqtai nazaridan ahamiyati ko'rsatiladi. Maqolada ushbu leksik guruhning kognitiv va pragmatik jihatlari ham yoritiladi.*

Kalit so'zlar *O'lchov birliklari, funksional-semantik tahlil, standartlashgan o'lchov, an'anaviy o'lchov, qiyosiy tilshunoslik, leksik-semantik maydon, lingvomadaniyat, somatizm*

Функционально-семантический анализ традиционных и стандартизированных единиц измерения в английском и узбекском языках

Бобоева Муаззам Наримоновна
muazzam.boboeva89@gmail.com

Преподаватель,
Наманганский государственный
институт иностранных языков имени
Исьхокхона Ибрата

- Аннотация** *В данной статье проводится сравнительно-типологический анализ функционально-семантических особенностей стандартизированных и традиционных единиц измерения в английском и узбекском языках. В исследовании рассматриваются лексико-семантическая структура единиц измерения, их функциональные роли в речи, а также их место в культурно-лингвистическом контексте. Показаны семантические различия между традиционными единицами измерения (карич, газ, ботмон, мисқол и др.) и современными стандартизированными единицами (метр, килограмм, литр и др.), а также их значение с точки зрения лингвистики. В статье также освещаются когнитивные и прагматические аспекты данной лексической группы.*
- Ключевые слова** *Единицы измерения, функционально-семантический анализ, стандартизированные единицы, традиционные единицы, сравнительное языкознание, лексико-семантическое поле, лингвокультура, соматизм*

Kirish

O'lchov birliklari inson faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, ular turli xalqlarning tarixiy, madaniy va ijtimoiy hayotini aks ettiradi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan o'lchov birliklari leksik-semantik tizimning muhim qismini tashkil etadi va ular orqali millatning dunyoni idrok etish tarzi o'rganiladi (Hojiyev, 2002). Mazkur leksik guruh nafaqat o'lchov funksiyasini bajaradi, balki milliy madaniyat, tarix va turmush tarzini ifodalovchi til birligiga aylanib qoladi.

Ingliz va o'zbek tillarida o'lchov birliklari ikki katta guruhga bo'linadi: standartlashgan (xalqaro) o'lchov birliklari va an'anaviy (milliy) o'lchov birliklari. Standartlashgan birliklar SI (Système International d'Unités) tizimi asosida xalqaro miqyosda qabul qilingan bo'lib, ularning semantikasi aniq va universal hisoblanadi (Lyons, 1977). An'anaviy birliklar esa xalqning ko'p asrlik tajribasidan kelib chiqqan bo'lib, lingvomadaniy jihatdan boy ma'no qatlamlarini o'z ichida mujassamlashtiradi (Wierzbicka, 1996).

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, globallashtirish jarayonida standartlashgan o'lchov tizimiga o'tish kuchayib borayotgan bir paytda, an'anaviy o'lchov birliklarining tilda saqlanishi va ularning semantik xususiyatlari

maxsus o'rganishni taqozo etadi. Bundan tashqari, qiyosiy tilshunoslik doirasida ingliz va o'zbek tillarining ushbu leksik qatlamini taqqoslash ikki tizim orasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlab beradi.

Tadqiqotning maqsadi – ingliz va o'zbek tillarida an'anaviy hamda standartlashgan o'lchov birliklarini funksional-semantik jihatdan tahlil qilish, ularning tildagi o'rnini va nutqdagi vazifalarini belgilashdan iborat. Qo'yilgan maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilandi: o'lchov birliklarining leksik-semantik tavsifini berish; standartlashgan va an'anaviy birliklarning farqli xususiyatlarini aniqlash; ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi tipologik umumiylik va farqlarni ko'rsatish; o'lchov birliklarining kognitiv va pragmatik xususiyatlarini yoritish.

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, tasviriy-tahliliy, komponent tahlili va lingvomadaniy tahlil usullaridan foydalanildi. Manba sifatida ingliz va o'zbek tillarining izohli lug'atlari, frazeologik lug'atlar, badiiy adabiyot namunalari va ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi (Algeo, 2006)

Standartlashgan o'lchov birliklari deganda xalqaro miqyosda qabul qilingan va davlat tomonidan rasman tasdiqlangan birliklar tushuniladi. 1960-yilda qabul qilingan SI tizimi

hozirgi kunda dunyoning aksariyat mamlakatlarida qo'llaniladi (Zupko, 1968). Ingliz tilida SI tizimiga kiruvchi birliklar (metre, kilogram, second, litre va boshqalar) rasmiy va ilmiy sohalarda keng qo'llaniladi, biroq maishiy hayotda imperiyaviy tizim (inch, foot, pound, gallon) ham faol mavjud (Kula, 1986).

Ingliz tilidagi standartlashgan o'lchov birliklarining funksional-semantik xususiyatlari. Ingliz tilidagi standartlashgan o'lchov birliklari asosan quyidagi semantik guruhlariga bo'linadi: uzunlik o'lchov birliklari – *metre, centimetre, kilometre, inch, foot, yard, mile*; og'irlik o'lchov birliklari – *gram, kilogram, tonne, ounce, pound, stone*; hajm va sig'im birliklari – *litre, millilitre, gallon, pint, fluid ounce*; maydon birliklari – *square metre, hectare, acre*; temperatura birligi – *Celsius, Fahrenheit, Kelvin*. Ushbu birliklar rasmiy va ilmiy matnlarda asosan SI tizimi ko'rinishida qo'llansa, so'zlashuv nutqida imperiyaviy tizim ustunlik qiladi.

Ingliz tilida ikkita parallel o'lchov tizimining mavjudligi o'ziga xos funksional-pragmatik vaziyatni yuzaga keltiradi. So'zlovchi mulohaza vaziyatiga, auditoriyaga va kontekstga qarab tizimni tanlaydi. Masalan, Britaniyada odamning bo'yi so'zlashuvda "He is six feet

two" tarzida imperial tizimda ifodalansa, tibbiy hujjatlarda bu metr va santimetrda ko'rsatiladi. Amerika ingliz tilida esa kundalik hayotda imperiyaviy tizim mutlaq ustunlik qiladi va SI birliklari faqat ilmiy va texnik sohalarda qo'llaniladi.

O'zbek tilidagi standartlashgan o'lchov birliklarining funksional-semantik xususiyatlari. O'zbekiston mustaqillikdan so'ng SI tizimini rasmiy ravishda qabul qildi. Hozirgi kunda *metr, santimetr, kilometr, kilogramm, gramm, tonna, litr* kabi birliklar davlat hujjatlari, ta'lim, tibbiyot va ilm-fanda keng qo'llaniladi. O'zbek tilining o'ziga xos xususiyati shundaki, standartlashgan birliklar odatda so'zlashuv nutqida ham yaxshi o'zlashgan: "bir kilogrammdan oshiq", "besh metrlik mato" kabi iboralar kundalik nutqda tabiiylashib ketgan.

O'zbek tilidagi standartlashgan o'lchov birliklarining semantik tavsifiga ko'ra ular denotativ jihatdan aniq va bir ma'nolidir. Biroq ayrim hollarda ular metaforik ma'no kasb etishi mumkin: "bir kilogramm masalasi" (og'ir muammo), "millimetrlab o'lchash" (juda aniq o'lchash). Bu hodisa standartlashgan birliklarning ham obrazli qo'llanish imkoniyatini ko'rsatadi.

O'lchov turi	Ingliz tili (SI)	Ingliz tili (imperial)	O'zbek tili (SI)
Uzunlik	metre, cm, km	inch, foot, yard, mile	metr, sm, km
Og'irlik	kg, gram, tonne	pound, ounce, stone	kilogramm, gramm, tonna
Hajm/sig'im	litre, ml	gallon, pint, fl.oz	litr, millilitr
Maydon	sq. metre, hectare	acre, sq. foot	kv. metr, gektar
Temperatura	Celsius, Kelvin	Fahrenheit	Selsiy, Kelvin

1-jadval. Ingliz va o'zbek tillarida standartlashgan o'lchov birliklarining qiyosiy tavsifi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'zbek tili SI tizimiga to'liq o'tgan bo'lsa, ingliz tili parallel ikki tizimni saqlab qolmoqda. Bu holat ingliz tilida funksional diglossiyaning o'ziga xos ko'rinishini namoyon etadi: rasmiy va ilmiy nutq uchun SI, so'zlashuv nutqi uchun imperiyaviy tizim (Crystal, 2010).

An'anaviy o'lchov birliklari muayyan xalqning tarixiy tajribasi asosida shakllangan va avloddan avlodga o'tib kelgan o'lchovlardir. Ular ko'pincha inson tanasi a'zolari, kundalik hayot buyumlari yoki mahalliy tabiiy ko'rsatkichlar asosida yaratilgan (Lyons, 1977). An'anaviy o'lchov birliklari nafaqat o'lchov vositasi, balki lingvomadaniy meros sifatida

ham katta ahamiyatga ega, chunki ularda xalqning turmush tarzi, tafakkuri va dunyoqarashi aks etadi (Hofstede & Minkov, 2010).

Ingliz tilidagi an'anaviy o'lchov birliklari. Ingliz tilining tarixiy leksikasida o'lchov birliklarining boy qatlami mavjud. Eng qadimiy va muhim an'anaviy birliklar quyidagilar: *cubit* (tirsak – bilakdan o'rta barmoq uchigacha, ~45-46 sm), *span* (yoyilgan qo'l kengligi, ~23 sm), *hand* (to'rt barmoq kengligi, ~10 sm; hozir ham ot bo'yini o'lchashda ishlatiladi), *furlong* (dala uzunligi, ~201 m), *fathom* (dengizchilik o'lchovi, ~1.83 m), *league* (taxminan 4.8 km), *bushel* (donli mahsulot o'lchovi, ~36 litr), *barrel* (neft barreli, ~159 litr) (Zupko, 1968).

Ingliz tilida an'anaviy birliklarning semantik tuzilishiga e'tibor bersak, ularning aksariyati motivatsiyalashgan leksemalar ekanini ko'ramiz. Masalan, "cubit" lotincha "cubitus" (tirsak, oldingi qo'l) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, uning semantikasida somatik ma'no saqlanib qolgan. "Furlong" so'zi esa qadimgi inglizcha "furh" (ekin egati) va "lang" (uzun) so'zlaridan tashkil topgan – demak, bu birlikning semantikasi to'g'ridan-to'g'ri dehqonchilik turmush tarziga bog'liq (Harper, 2026)

Zamonaviy ingliz tilida an'anaviy birliklar asosan uch funksional sohada saqlanib qolgan: (1) idiomatik iboralarda: "give an inch, take a mile", "within a stone's throw", "miss by a mile", "inch by inch"; (2) maxsus kasb-hunar tillarida: otchilik (hand), dengizchilik (fathom, knot), neft sanoati (barrel); (3) badiiy adabiyot va tarixiy matnlarda arxaik rang berish uchun.

O'zbek tilidagi an'anaviy o'lchov birliklari. O'zbek xalqi boy va murakkab an'anaviy o'lchov tizimiga ega. Uzunlik o'lchov birliklari orasida: *qarich* (bosh barmoq bilan ko'rsatkich barmoq orasidagi masofa, ~18-20 sm), *suyam* (to'rt barmoqning kengligi, ~7-8 sm), *odim* (bir qadam, ~70-80 sm), *quloch* (yoyilgan qo'llarning uchi orasidagi masofa, ~160-180 sm), *gaz* (taxminan 60-80 sm; asosan gazlama o'lchashda), *chaqirim* (taxminan 1,5-2

km) keng qo'llanilgan. Og'irlik o'lchov birliklari orasida esa: *botmon* (taxminan 8 kg, hududga qarab o'zgaruvchi), *misqol* (4.6 gramm; zargarlikda), *pud* (16.38 kg; ruscha o'zlashma), *qadoq* (400 gramm) alohida o'rin tutadi.

O'zbek tilidagi an'anaviy o'lchov birliklarini semantik jihatdan tahlil qilganda, ularni bir necha guruhga ajratish mumkin: (1) Somatik birliklar – inson tanasi asosida yaratilganlar (qarich, suyam, odim, quloch, tirsak); (2) Mehnat va hunarmandchilikka asoslangan birliklar (gaz – to'qimachilik, misqol – zargarlik, botmon – savdo); (3) Maishiy turmushga asoslangan birliklar (bir kosa, bir piyola, bir hovuch); (4) Harakatga asoslangan birliklar (chaqirim, bir kunlik yo'l). Bu tasnif o'zbek xalqining dunyoni anglash tarzini va madaniy-tarixiy tajribasini aks ettiradi.

Ushbu birliklarning muhim xususiyati shundaki, ular hududiy variantlarga ega. Masalan, "botmon" Farg'ona vodiysida taxminan 8 kg bo'lsa, Buxoro viloyatida boshqacha miqdorni bildirgan. Bu holat an'anaviy o'lchov birliklarining universal emas, balki lokal xarakter kasb etganligini ko'rsatadi – bu esa ularni standartlashgan birliklardan farqlovchi asosiy belgidan biridir.

Qiyosiy-tipologik tahlil. Ingliz va o'zbek tillaridagi an'anaviy o'lchov birliklarini qiyosiy o'rgansak, tipologik parallellarni ko'rish mumkin: ingliz *cubit* ~ o'zbek *qarich* (ikkisi ham tirsak/qo'l asosida); ingliz *span* ~ o'zbek *suyam* (barmoq kengligi); ingliz *fathom* ~ o'zbek *quloch* (yoyilgan qo'llar); ingliz *pace* ~ o'zbek *odim* (qadam). Bu universaliga hodisasini ko'rsatadi: turli xalqlar mustaqil ravishda o'z tanasini o'lchov asosi qilib olgan.

Farqli tomonlarga kelsak, ingliz tilida an'anaviy birliklar asosan passiv leksika sifatida saqlanib qolgan va ular ko'pincha tarixiy matnlar, adabiyot hamda idiomalarda uchraydi. O'zbek tilida esa an'anaviy birliklar nutqda faolroq qo'llaniladi, ayniqsa qishloq joylarda va keksa avlod nutqida: "bir qarichdan oshdi", "bir chaqirim narida", "bir quloch ip". Bu farq ikki xalqning til-madaniyat aloqasidagi o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Semantik asos	Ingliz tili	O'zbek tili	Semantik umumiylik
Tirsak/qo'l uzunligi	cubit (~45 sm)	qarich (~18 sm)	Somatik asos
Barmoq kengligi	span (~23 sm)	suyam (~7 sm)	Somatik asos
Qadam/odim	pace (~76 sm)	odim (~75 sm)	Harakatga asosli
Yoyilgan qo'llar	fathom (~1.83 m)	quloch (~1.7 m)	Somatik asos
Masofa birligi	furlong (~201 m)	chaqirim (~2 km)	Faoliyatga asosli
Og'irlik birligi	stone (6.35 kg)	botmon (~8 kg)	Mahalliy standart

2-jadval. *Ingliz va o'zbek tillaridagi an'anaviy o'lchov birliklarining qiyosiy-tipologik tahlili*

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida o'lchov birliklarining funksional-semantik xususiyatlari bir qator muhim umumiy va farqli jihatlarni o'z ichiga oladi.

Birinchidan, ikkala tilda ham o'lchov birliklari standartlashgan va an'anaviy guruhlariga bo'linadi. Standartlashgan birliklar denotativ jihatdan aniq va universal bo'lsa, an'anaviy birliklar milliy-madaniy konotatsiyalarga boy. Ikkinchidan, an'anaviy o'lchov birliklarida tipologik universalisa kuzatiladi: ingliz va o'zbek xalqlari mustaqil ravishda insonning o'z tanasini o'lchov asosi qilib olgan (somatik o'lchovlar). Uchinchidan, ingliz tilida ikki parallel standartlashgan tizimning (SI va imperiyaviy) mavjudligi funksional diglossiyanig o'ziga xos ko'rinishini yuzaga keltiradi.

To'rtinchidan, an'anaviy o'lchov birliklarining zamonaviy tildagi mavqei ikki tilda farqlanadi: ingliz tilida ular asosan idiomatika va kasb-hunar tillarida saqlanib qolgan bo'lsa, o'zbek tilida ular hali ham jonli nutqda ma'lum faolligini saqlamoqda. Beshinchidan, o'zbek tilidagi an'anaviy birliklarning hududiy variativligi ularning lokal xarakter kasb etganligini va standartlashgan birliklardan tubdan farqlanishini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, o'lchov birliklarining funksional-semantik tadqiqi nafaqat tilshunoslik, balki lingvomadaniyatshunoslik va kognitiv tilshunoslik uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillarining leksik tizimini qiyosiy o'rganishga hissa qo'shadi va kelajakda o'lchov birliklarining kognitiv-pragmatik jihatlarini chuqur o'rganish uchun nazariy zamin yaratadi.

References:

1. Algeo, J. (2006). *British or American English? A handbook of word and grammar patterns*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (2010). *The Cambridge encyclopedia of language* (3rd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
3. Harper, D. (n.d.). *Online etymology dictionary*. Retrieved March 10, 2026, from <https://www.etymonline.com>
4. Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind* (3rd ed.). New York, NY: McGraw-Hill.
5. Hojiyev, A. (2002). *Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. Toshkent, O'zbekiston: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
6. Kula, W. (1986). *Measures and men*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

7. Leech, G., & Svartvik, J. (2002). *A communicative grammar of English* (3rd ed.). Harlow, UK: Pearson Longman.
8. Lyons, J. (1977). *Semantics*. Vols. 1–2. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
9. Madvaliyev, A. (Ed.). (2006–2008). *O'zbek tilining izohli lug'ati* (5 jild). Toshkent, O'zbekiston: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
10. Mamatov, A. E. (1997). *O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi*. O'zbek tili va adabiyoti, (3), 37–56.
11. Safarov, Sh. (2006). *Kognitiv tilshunoslik*. Jizzax, O'zbekiston: Sangzor.
12. Trask, R. L. (2004). *Language: The basics* (2nd ed.). London, UK: Routledge.
13. Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and universals*. Oxford, UK: Oxford University Press.
14. Zupko, R. E. (1968). *A dictionary of English weights and measures: From Anglo-Saxon times to the nineteenth century*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.